

Cs. Kiss Lajos¹Államelméleti alap kutatás – elméletalkotási stratégiák²

A tudományos kutatási programokat,³ így az államelméleti kutatási programot is hallgatólagos vagy kifejtett elméletalkotási stratégiák működtetik. Az elméletalkotási stratégiák a megismerés helyzetének és pozíciójának értelmezésével, az igazságigény megindokolásával, valamint az alapprobléma tematizálásának összefüggésében meghatározott megismerési érdekek és célok világos kijelölésével, mintegy irányba állítják a megismerést, tervezik, vezérlik, kontrollálják a kutatás és a paradigmaképződés folyamatát. A megadott ismérvek és teljesítmények alapján, az eltérésekre tekintettel, négy elméletalkotási stratégiát különböztethető meg, amelyeket *abszolutizálónak*, *relativizálónak*, *szinkretikusnak* és *szinoptikusnak* nevezzünk. A stratégiák jellegének, meggyőzőerejének, kutatási-oktatási alkalmazhatóságuknak a megítélésével kapcsolatban hangsúlyozni kell fejlődéstörténeti feltételezettségüket, azt a tényt, hogy az általunk elemzett formájukban a modernitás alaphelyzetének a szemantikai kifejeződései.⁴ A „modernitás alaphelyzete” kifejezés kettős utalást tartalmaz: egyszerre szolgál a funkcionális differenciálódási formában képződő, egymást feltételező, egymáshoz kapcsolódó szemantikai és társadalmi szerkezetek megjelölésére.

I. Szellemi válság toposz

A modernitás alaphelyzetének leírására szemantikai síkon a szellemi válság toposz filozófiai és szociológiai értelmezési változataiban tettek kísérletet.⁵ E közismert toposz szerint a nihilizmusba hanyatlással fenyegető válság nem pusztán az európai szellemnek, hanem

¹ Kutató professzor, NKE, ÁNTK, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék, Cs.Kiss.Lajos@uni-nke.hu

² Az írással Karácsony Andrásat köszöntjük 65. születésnapja alkalmából. Az írás alapjául szolgáló problémafelvetést először A „20. századi államfogalmak és a politikai problémája” címmel 2004 október 25-én tartott habilitációs előadásban, illetve az az „Objektivitás és tárgyyszerűség az államelméletben” címmel Győrben elhangzott konferenciaelőadásban fejtettem ki (vö. Cs. Kiss Lajos: *Elméletalkotási stratégiák az államelméletben*. In Szigeti Péter (szerk.): *Államelmélet – Politikai filozófia – Jogbölcselet. Leviatán*, 2005, Universitas-Győr Kht, 51-84.). Az írás az alap kutatásban kidolgozás alatt álló államelmélet Elméletalkotási stratégiák c. fejezetének rövidített változata (vö. Cs. Kiss Lajos: *Reflexív államelmélet*. Budapest, Kézirat, 2022).

³ Vö. Cs. Kiss Lajos: A jogtudományi államtani kutatási program szociológiai fordulata. Erdős Csaba – Orbán Balázs – Smuk Péter (szerk.): *Gubernatio, Constitutio, Communitas. Ünnepi írások a 65 éves Stumpf István tiszteletére*. Budapest, Századvég Kiadó, 78-79.

⁴ Vö. Cs. Kiss Lajos: Niklas Luhmann és az európai államtani hagyomány. In Karácsony András – Téglási András – Tóth J. Zoltán (szerk.) *Philosophus trium scientiarum. Tanulmányok a 70 éves Pokol Béla tiszteletére*. Budapest, Századvég Kiadó, 2021, 43–60.; Cs. Kiss Lajos: Államértelmezések: államtan és államelmélet. In Peres, Zsuzsanna – Bathó, Gábor (szerk.) *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 237–253.; Cs. Kiss Lajos: Az államtudomány komplexitása és reflexivitása. In Koltay, András – Gellér, Balázs (szerk.) *Jó kormányzás és büntetőjog. Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022, 67–84.; Cs. Kiss Lajos: *Reflexív államelmélet*.

⁵ A szellemi válság toposz filozófiai és szociológiai értelmezéseire lásd Edmund Husserl: Edmund Husserl: *A filozófia mint szigorú tudomány*. Ford. Baránszky Jób László, a fordítást átdolgozta és a műhöz *Bevezetést* írt Fehér M. István. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1992.; August Comte: *Pozitív szellem*. Ford. Berényi Gábor. Budapest, Magyar Helikon, 1979.; Karl Mannheim: *Ideologie und Utopie*. Frankfurt am Main, Verlag G. Schulte-Bulmke, 1978.; Jean-Francois Lyotard: A posztmodern állapot. In Bujalos István (szerk.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Ford. Angyalosi Gergely, Bujalos István, Nyizsánszky Ferenc, Orosz László. Budapest, 1993, Századvég Kiadó.

magának az emberiségnek, az összembari kultúrának az átfogó válsága. A válságdiagnózisok, egymással közelítőleg egyetértésben, abból a tudásszociológia által reflektált tapasztalatból indulnak ki,⁶ hogy a középkori keresztény univerzalizmus ordótudásának a mintájára már nem lehet egységes értelmezési keretbe foglalni a modern világképet, nem lehet mindenki számára kötelezően szabályozni a világ individuális-kollektív megértésének folyamatait, a vallási és szekularizált világértelmezések közötti versengést, nem lehet mindenki számára meggyőzően megindokolni az igazságkeresés szabályának érvényességét, nem lehet fenntartani a gondolkodás egységébe, az eszmék örök, változhatatlan természetébe, metafizikai érvényességébe vetett hitet. A végkövetkezményt tekintve kényszerítő tényként kell tudomásul venni, hogy az európai létezés normatív keretei már nem határozhatók meg egységesen, valamiféle szellemi (metafizikai) központból mindenki számára kötelező érvénnyel, mert a világ nyilvános értelmezésének kompetenciája már nem sajátítható ki autoritatív módon és nem monopolizálható. Az európai szellem vallási és szekularizált értelemben egyaránt visszavonhatlanul sokfélévé, különbözővé, részlegessé, radikális jelenidejűségében változóvá, azaz plurálissá vált.

A válságként megtapasztalt szellemi átrendeződési folyamat, az újkori fordulat döntő strukturális pontját tekintve, a modern állam kialakulásával, a funkcionális differenciálódási formára való áttéréssel, az állam és a társadalom megkülönböztetésével kezdődött, amelynek első szemantikai leírása az újkori szerződéselméletekben, a 18-19. századi államfilozófiáiban található. A világ nyilvános értelmezésének monopóliuma a hitfelekezeti polgárháborúkban, a keresztény teológusok vitájában pluralizálódott, azaz egymást kizáró antagonisztikus álláspontokra szétesve sokfélévé, különbözővé, részlegessé, sokértelművé és politikaivá vált, s alapjaiban fenyegette a korabeli európai társadalmak (országállamok) szociális integrációját és rendjét. Az újkori állam – a hatalom minden formájának és lehetőségének a központosításával párhuzamosan – legitimitásának megalapozása és igazolása érdekében ekkor sajátította ki az értelmezési monopóliumot, s ezzel semlegesítette és depolitizálta a teológusok versengését, főlérendelt instanciaként a szellemi rend kizárólagos őre és garanciája lett.⁷

A modernitás közismert filozófiai válságdiagnózisai szerint az antagonisztikus viszonyban álló világértelmezések versengése menthetetlenül szkeptikus relativizmusba és nihilizmusba sodorta az európai szellemet. Az ide vezető út szemantikai állomásait vagy lépcsőfokait az újkortól kezdődően Isten elrejtőzésének, Isten halálának, az új sokistenhit feltámadásának és a modern istenségek örök és feloldhatatlan harcának metaforáival ábrázolták. A metaforikus ábrázolások a világ, a társadalom és kultúra központnélkülivé válásának, a sok pólusú, polemikus, versengő, sajátlogikájú diskurzusokban szerveződő modern világmegértés strukturális tapasztalatának a képszerű leírásaira szolgálnak, drámai láthatóvá teszik, szemléltetik a modernitás szemantikai alapproblémáját, s az abban rejlő utalást a társadalmi struktúrához való szükségszerű kapcsolódásra.

Az alapprobléma kérdésformában: Hogyan lehetséges a társadalmak szociális integrációjának és rendjének feltételét jelentő *szellemi egységet* létrehozni a központnélkülivé vált társadalmi-kulturális világban, ahol radikálisan különböző beállítottságú és nézőpontú világszemléletek, világértelmezések, gondolkodási stílusok, értékrendek, tradíciók – és a később kifejtendő értelemben specifikus funkciók szerint intézményesült diskurzusok (vallás, művészet, politika, tudomány, nevelés, jog, gazdaság, sport, intimszféra) – versengenek egymással? A társadalmi-kulturális világ mely területe (vagy területei) képes és illetékes a szellemi egység megteremtésére, és milyen formában? A társadalmi egység (rend) és a szellemi egység (rend) elválaszthatók-e egymástól? Lehetséges-e társadalmi egységet teremteni és

⁶ Vö. Karl Mannheim: i. m.

⁷ A kereszténység ekkor vált „államvallássá” és „civil vallássá”, azzá a legitimációs eszközzé, amellyel az újkori állam az általa szociálisan integrált társadalom rendjének a fenntartásáért vállalt kizárólagos felelősségét igazolta. A modern állam keletkezésének összefüggésében értelmezhető állítás külön indoklásra szorul.

fenntartani szellemi egység (rend) nélkül? A szemantikai szerkezetek integrációját problematizáló kérdések arra utalnak, hogy a világmegértés szekularizációja nem választható el a modern állam kialakulásának folyamatától: a kettő ugyanannak a decentrálódási folyamatnak a párhuzamos és kapcsolódó síkjait képezi.⁸

A társadalmi-kulturális világ komplexitásának és kontingenciájának modern tapasztalatát, egyfajta hallgatólagos közmegegyezés alapján, a *pluralizmus* fogalmával szokás leírni. A fogalom jelentéstartalma a partikularizmus, perspektivizmus, decizionizmus, diskurzivitás, polemikusság, versengés (harc), temporalizálódás ismérveivel, illetve ezek kapcsolódásával határozható meg. Az ismérvek a modernitást központnélküli és polikontextuális társadalmi-kulturális világként írják le, amelyben minden világértelmezés (diskurzus) a saját szükségképpen részleges álláspontját abszolutizálja és hiposztazálja, s ezzel a tőle eltérő álláspontokat polemikusan tagadva – szellemi-virtuális értelemben megsemmisítésükre törekedve – kizárólagos igényt támaszt az igazságra, azaz a világegész vagy egy adott társadalmi-kulturális terület, illetve jelenség „lényegének” a megragadására. Abból a szemantikai tényből, hogy a versengő álláspontok részleges pozíciójuk és különös nézőpontjuk ellenére általános, egyetemes, lényegi érvényességet tulajdonítanak önmaguknak, a tudásszociológiai szemlélet számára három következtetés, illetve következmény adódik: a) A modernitás strukturális alaphelyzetében már nem lehet monopolizálni a világ nyilvános értelmezését, azaz lehetetlenné válik egy olyan központi társadalmi-kulturális terület, illetve diskurzus kijelölése, amely a világegész megismerésében, szellemi-intézményi reprezentációjában kizárólagos illetékességgel rendelkezne, s amely ennek alapján jogosult lenne dönteni arról, milyen módon szervezzék egységes, normatív-hierarchikus renddé a világot vagy egy adott társadalmat (kulturát). Az alaphelyzet megváltoztatását, felszámolását célzó ideológiai törekvések, illetve politikai döntések tendenciájukat tekintve szükségképpen a totalitarizmus irányába mutatnak. b) A világértelmezések (diskurzusok) között folyó szellemi versengés „örök és feloldhatatlan” harc, amely magában hordozza a kölcsönös szellemi megsemmisítésnek, valamint a politika területén a szellemi megsemmisítés pszichikai-fizikai erőszakba és háborúba történő átcsapásának a valóságos lehetőségét. c) A szellemi versengés szükségképpen hívja életre a relativizáló álláspontokat, a világértelmezési abszolutizmusok ellenfogalmaként a relativizmust.

A szellemi válság toposz annak köszönheti sikeres pályafutását, hogy a modern világértelmezések, az abszolutizáló és relativizáló álláspontok harcát nem döntheti el sem az állam, sem a tudomány vagy a vallás vagy bármilyen más fórum, a funkcionális differenciálódás szerkezeti logikáját kifejező harc „örök és feloldhatatlan”.

⁸ A világmegértés szekularizációja az értelmezési formák (mitológia, teológia, filozófia, tudomány) közötti hierarchikus viszony megszűnésével a versengő értelmezések (diskurzusok) atomizálódásának, szellemi áramlatokká történő integrálódásának, koncentrállódásának és polarizálódásának fokozatain keresztül, az ideológia mint új értelmezési forma megjelenésével a 19-20 században érte el jelenlegi végpontját (vö. Karl Mannheim: *Die Bedeutung der Konkurrenz im Gebiet des Geistigen*. In Karl Mannheim: *Wissenssoziologie*. Auswahl aus dem Werk, eingeleitet und herausgegeben von Kurt H. Wolf. Berlin – Neuwied, Luchterhand, 566-613.). Ezt a végpontot Max Weber metaforikusan az „értékistenek örök és feloldhatatlan harcaként”, Mannheim Károly a modernitás politikai diskurzusait irányító totális ideológiák (utópiák) versengéseként írta le (vö. Max Weber: A tudomány mint hivatás. In Max Weber: *Tanulmányok*. Ford. Erdélyi Agnes, Wessely Anna, Budapest, 1999, Osiris Kiadó, 127-155.; Karl Mannheim: *Ideologie und Utopie*.). A szociológia, mint tudomány első és második alapításának szerzői által írt korszakdiagnózisok az ún. szociológiai felvilágosodás programjának tervezetei és igazolásai, s egyúttal a program megvalósításának az első lépesei (vö. Cs. Kiss Lajos: Max Weber filozófiai hagyatéka. *Szociológiai Szemle*, 2011/2, 68–69.).

II. Elméletalkotási stratégiák

A döntő kérdés, hogy a pluralizmusfogalommal leírt szemantikai alaphelyzet a világ filozófiai-tudományos megismerésében vajon meghaladható-e vagy meghaladhatatlan, s hogy a kérdésre adott válasz, az alternatívában való döntés vagy nem döntés, milyen érvekkel igazolható. A kérdésben az államelméletnek is állást kell foglalnia, mivel a megismerés *lehetőségfeltételeinek* a meghatározása során döntést kell hoznia arról, hogyan viszonyul a fenti ismérvekkel leírt szemantikai szerkezethez, mint a megismerés háttérkontextusát képező strukturális előfeltételhez, azaz: hogyan pozicionálja magát a világértelmezési abszolutizmus és relativizmus modern vitájában, hogyan határozza meg az államelméleti megismerés kiindulópontját.

A modellként konstruált stratégiák az államelméletek interpretációjára szolgáló módszertani eszközök, amelyek feladata kettős: egyrészt lehetővé teszik a versengő államelméleti pozíciók meghatározását a diskurzusok terében, másrészt a segítségükkel megfigyelhetők és értelmezhetők az elméletek felépülésében meglévő eltérések, illetve a lehetséges csatlakozási pontok és átmenetek.⁹ Ezen a ponton szükségképpen felmerül az igazságképeség, azaz a tárgy- és megfigyelőadekvát nézőpont és fogalomalkotás problémája, amely az államdiskurzus fajtái és szintjei közötti kapcsolódásokra, az államelmélet alkalmazási lehetőségeire és tudományos hasznosságára irányítja a figyelmet. A módszertani kérdés kétirányú. Egyfelől arra keresi a választ, hogy a stratégiák milyen megközelítésből és hogyan azonosítják az államjelenséget, másfelől arra, hogy a stratégiák közül melyik és miért teszi vagy nem teszi lehetővé az államjelenség teljes leírását. A világértelmezések (diskurzusok) pluralizmusának és versengésének tényszerűségéből kiinduló kérdésfeltevésben eleve benne rejlik, hogy az elméletalkotási stratégiák eltérően határozzák meg az igazság szempontú értékelés kritériumát, és különböző fokon rendelkeznek igazságképeséggel. Az igazságképeséget, illetve annak mértékét illető kérdés megválaszolásánál a demarkációprobléma konszenzusképes megoldása jelenti a kiindulópontot, mivel csak és kizárólag a tudományos és nemtudományos (politikai) diskurzusok szigorú elválasztása alapján ítéltető meg és dönthető el, hogy az államprobléma értelmezését melyik elmélet tartja a tudományon belül, illetve melyik és hogyan viszi ki azt az ideológiai-politikai (vagy bármilyen más) területre, s ehhez kapcsolódva, hogyan fogja fel az államdiskurzus szintjei és fajtái közötti kapcsolódásokat. A stratégiákat végső soron az különbözteti meg egymástól, hogyan viszonyulnak az államjelenség komplexitásának szemantikai és társadalomstrukturális tényeihez, mennyiben tesznek eleget az államelmélet reflexív konstrukciójával szemben támasztott követelményeknek.¹⁰

Abszolutizáló stratégia. Az elméletalkotás stratégiája abszolutizálónak – vagy más kifejezéssel: esszencialistának – válik, ha a kutatási program résztvevői abból a normatív előfeltevésekből indulnak ki, hogy az államelméleti diskurzusban nem pusztán lehetséges, hanem lennie kell egy olyan álláspontnak, amely egyedül képes teljes leírást adni az államjelenségről. Az előfeltevés alapján nem lehetséges az államkomplexumot alkotó szerkezeti elemeket (funkciókat) különböző nézőpontból és hangsúllyal elemző versengő álláspontok diskurzív összeegyeztetése, azaz nem lehetséges az elméletalkotás során a szerkezeti elemek (funkciók) egyidejű és egyenértékű figyelembe vétele. Az abszolutizáló stratégia a szerkezeti elemek (funkciók) közül valamelyiket kitünteteti és az elméletalkotás menetét és tartalmait meghatározó alapfogalomként nyilvánítja. Mivel a kitüntetett álláspont rendelkezik egyedül igazságképeséggel, az elméletkonstrukció elveszíti hipotetikus jellegét, az államlényeg

⁹ Az „államelméleti pozíció” kifejezést a legtágabb értelemben használjuk, azaz a diskurzív tér bármely pontján, illetve szintjén megjelenő államfelfogásokat jelöli.

¹⁰ Vö. Cs. Kiss Lajos: *Reflexív államelmélet*.

kifejezőjévé, feltétlenül érvényessé, azaz *esszencialistává*¹¹ és *ideologikussá* válik. Az abszolutizálós stratégiát megvalósító államértelmezések szerint lehetséges és igazolható az értelmezési monopólium megszerzése.¹²

A következményeket tekintve, az abszolutizáló stratégiával konstruált államelmélet a) nem képes az értelmezési pozíciók (álláspontok/nézőpontok), az alkotóelemek (funkciók) különbözőségének és kapcsolódásainak a tárgyyszerű meghatározására, b) nem képes meggyőző (konszenzusképes) kritériumot kidolgozni a demarkációprobléma megoldására, c) megteremti a lehetőséget az államdiskurzus fajtáinak és szintjeinek az összekeverésére. d) Az abszolutizáló stratégia szükségképpen egyoldalúvá, részlegessé teszi az államelméleti megismerést, korlátozza, nagymértékben csökkenti reflexivitását, eleve kizárja a versengő elméletek egyenértékű összehasonlítását, s a végkövetkezményt tekintve lehetetlenné válik az államjelenség teljes leírása és az államdiskurzus konszenzusra irányuló lefolytatása.

Összefoglalóan: A modernitás szemantikai alaphelyzetének a kihívására e stratégia képviselői egyértelmű választ adnak azzal, hogy a saját megközelítésük javára eldöntik az álláspontok versengését, leértékelik, téves, mellékes, járulékos problémaként kezelik, vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyják az államjelenség eltérő elméleti tematizációit, tudatosan vagy öntudatlanul a politikai területére viszi át az államelméleti megismerést.

Az abszolutizáló stratégiára mindenekelőtt az államjelenség filozófiai és ideológiai leírásai szolgálnak példával, amelyek hallgatólagosan vagy kifejezett módon politikailag is állást foglalnak azzal, hogy előzetesen döntést hoznak az alaphelyzet meghaladhatósága vagy meghaladhatatlansága kérdésében. A reflexív államelmélet szerint ezek az államelméletek, bár különböző módon és irányban, de kilépnek a tudományos diskurzusból.¹³

Relativizáló stratégia. Az elméletalkotási stratégia akkor tekinthető relativizálónak, ha a kutatási program résztvevői a következő axiomatikus feltevésekből indulnak ki: minden elméleti álláspont¹⁴ szükségszerűen a) részleges, b) egyidejűleg lehetséges és helyes, c) egyenlő mértékben igazságképes, d) a saját belső nézőpontjából igaz, önmagában teljes és zárt, e) másra visszavezethetetlen, mással felcserélhetetlen, helyettesíthetetlen, f) egyenértékű (a, b, c), g) viszonylagosan érvényes, h) összehasonlíthatatlan és összemérhetetlen. Az a, b, c, d, e, f, g, h, feltevések alapján nem lehetséges kitüntetett, fölérendelt értelmezési pozíció, az álláspontok és nézőpontok versengése nem dönthető el, következésképp nem lehetséges és semmilyen formában nem igazolható a világ nyilvános értelmezésének kisajátítása, monopolizálása. A

¹¹ A világ esszencialista típusú leírásai az ismerettárgy *lényegének* fogalmi megragadására törekednek, s ezzel előfeltételezik és bizonyítják, hogy: a) kétségbevonhatatlanul vagy abszolút módon igazak, azaz nem lehet alternatívájuk, b) az abszolút igazságra támasztott igényből következően automatikusan *kötelező erőre* tesznek szert, és előírják, hogyan kell az adott tárgyhöz értelmező és alakító módon viszonyulni, c) lezárják a megismerési folyamatot, a kutatást, mert a lényeg csak ismételni és alkalmazni lehet, d) megszüntetik a tudományetikai megindokolás kötelezettségét. A lényeg – pontosabban: a lényeg értelmezése – ugyanis mindig és szükségszerűen egy, kizárja vagy a dialektikus tagadásban (tézis, antitézis, szintézis) feloldja a megkülönböztetést (kettőt), illetve a további megkülönböztetések és megismerések lehetőségét.

¹² Az ideológiai jelleg abban az állításban és törekvésben rejlik, hogy csak és kizárólag ezzel a stratégiával lehet teljes leírást adni az államjelenségről, s hogy a teljes leírás e formája teszi tulajdonképpeni értelemben „igazzá” és „általánossá” az államelméletet.

¹³ Itt, mintegy egymás pandanjaként, azon jogtudományi és politikatudományi államelméletek alkalmazzák ezt a stratégiát, amelyek az államnak vagy a jogi (szabályozó) vagy a politikai (döntéshozó) funkcióját kezelik meghatározó „lényegi” elemként. Az elsősre a norma- és szabályközpontú jogelméletek által kidolgozott jogállam- és joguralomelméletek, a másodikra a hatalom- és intézményközpontú politikaelméletek szolgálnak példával (vö. Cs. Kiss Lajos: Államelméleti helyzetkép. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2017/2, 4-48.) Itt azonban fontos megjegyezni, az ily módon konstruált tudományos államelméletek, a szociológiához való viszonyuktól függően, nem szükségképpen vonják maguk után mind a négy következményt, s különböző módon és mértékben határolódnak el, illetve kapcsolódnak a politikai diskurzushoz.

¹⁴ Az apodiktikus egyetemes állítás „minden” társadalmi-kulturális területre, értelmezési formára vonatkozik, így az államelméleti diskurzus minden fajtáira is.

relativizmus az abszolutizáló stratégia szkeptikus tagadásával válaszol a modernitás szemantikai alaphelyzetének a kihívására.

A feltevésekből az következik, hogy: a) az államelméleti diskurzusban minden álláspontnak minden pillanatban (a saját belső nézőpontjukból) egyszerre igaznak és (a többi álláspont külső nézőpontjából) hamisnak kell lennie, azaz az államjelenség egymást kölcsönösen kizáró leírásai egyszerre igazak és hamisak, b) nem dolgozható ki egyértelmű kritérium a demarkációprobléma megoldására, így nem lehetséges tudományos konszenzus, c) az államdiskurzus fajtái és szintjei közötti különbségtétel elveszíti a jelentőségét, nem konstitutív a filozófiai, teológiai, tudományos és ideológiai (politikai) „államértelmezések” megkülönböztetése, d) az államot alkotó szerkezeti elemek (funkciók) és viszonyuk meghatározása tetszőlegessé válik. e) A relativizáló stratégia apodiktikus érvennyel állítja saját álláspontjának *objektív*, azaz minden álláspontra vonatkozóan érvényes igazságát s ezzel szükségképpen abszolutizálóvá és önellentmondóvá, az a, következmény értelmében aporetikussá válik.¹⁵ Az a, b, c, d, e következményeket figyelembe véve relativizáló stratégiával nem alkotható általános (összehasonlító) államelmélet, mert nem lehetséges sem interszubjektív megismerés és objektív igazság, sem valamilyen értelemben konszenzusra irányuló államdiskurzus. A relativista államelmélet kidolgozásának bármely kísérlete – a saját pozíciókhoz való abszolút kötöttség, az előfeltevések és kiindulópontok abszolút összemérhetetlensége, tetszőlegessége folytán – lényegét tekintve esetleges és megvitathatatlan. A relativista előfeltevések alapján szinkretikus vagy eklektikus államelmélet sem konstruálható.¹⁶

Szinkretikus stratégia. Az elméletalkotási stratégia szinkretikussá válik, ha a kutatási program résztvevői figyelmen kívül hagyják és nem problematizálják az abszolutizáló és relativizáló megközelítések ellentmondását és igazságképességét, s a következményeket figyelmen kívül hagyva minden rendelkezésre fogalmi elemet kritikátlanul bevonnak az államjelenség leírásába.

Szinoptikus stratégia. Az elméletalkotási stratégia akkor tekinthető szinoptikusnak, ha a kutatási program résztvevői problematizálják az abszolutizáló és relativizáló megközelítések ellentmondását és igazságképességét, kísérletet tesznek a következmények elhárítására és a szinkretizmus elkerülésére.

A szinoptikus stratégia kidolgozása a jogtudományi államtan kutatási program Georg Jellinek és Max Weber által végrehajtott szociológiai fordulatához (alapmodell), és a Hans Kelsen, Carl Schmitt, Hermann Heller kapcsolódó államtanainak (ellenmodellek) a vitájához, a versengő elméletalkotások szemantikai tapasztalatához kapcsolódik.¹⁷ Ezen a ponton szükséges jelezni, hogy az államtan szociológiai vagy szociologizáló megalapozásai a filozófiai és politikai „államelméletek” kritikái, amelyek esszencialista módon a rész és egész, a jelenség

¹⁵ A relativisták nem vetnek számot azzal a ténnyel, hogy az abszolutizáló álláspontok versengése végső soron a politikai „esszencialista logikájának” engedelmessé válik, s így a velük való szellemi harcba belebocsátkozva maguk is szükségképpen abszolutizálók válnak és átlépnek a politikai diskurzusba, ha a tudomány autonómiájának megőrzése érdekében nem törekednek a demarkációprobléma konszenzusképes megoldására, azaz a saját álláspontjuk kritikai ellenőrzésére és korlátozására.

¹⁶ A szinkretikusan vagy eklektikusan egyesített nézőpontok kölcsönösen érvénytelenítik egymást, s ezáltal lehetetlenné teszik az elméletalkotást. A posztmodern nézőpontból született kritikai államértelmezések, amelyek saját leírásaik objektivitását és általánosságát is kétségbe kell, hogy vonják, a megfelelő megszorításokkal ebbe a típusba tartoznak.

¹⁷Vö. Cs. Kiss Lajos: A jogtudományi államtan kutatási program szociológiai fordulata. 72-75. A vita középpontját a szociológiai nézőpont és módszer jogtudomány általi integrációja jelentette, az volt a kérdés, hogy a társadalomelméleti megközelítés átvezethető-e vagy sem az alkalmazás, az államtan elméletalkotás műveleti síkjára.

és lényeg, a lét (Sein) és kell (Sollen) megkülönböztetésének nézőpontjából, azaz metafizikailag közelítenek az államjelenséghez, kritikátlanul abszolutizálva saját részleges pozícióikat.¹⁸

Ehhez a kritikához kapcsolódik az elméletalkotás szinoptikus stratégiája, amely az államjelenség tudományos megismeréséből, a fogalom- és elméletalkotásból hasonlóképpen kizárja az esszencialista, metafizikai értelmezéseket a következő filozófiai megfontolások alapján: a) A modern tudomány nem törekszik „magának a dolognak”, a természeti és szociális világ jelenségei mögött rejtőző „lényegnek” a megismerésére. A tudomány számára maga a világ, illetve a világhoz való viszony, „titoktalanná” vált, érdeklődése kizárólag a természeti és szociális jelenségek alapjául szolgáló, illetve a jelenségek között képződő, struktúrákba rendeződő relációk megismerésére irányul. b) A „világ” az értelemképződés formális *előfeltétele* és *korrelátuma*, a „szocialitás” az értelemképződés *valósága*. c) A szociális világ a maga formális teljességében értelemvalóságként van adva, amely izomorf szemantikai (nyelvi-szimbolikus) és társadalmi (cselekvés) struktúrák végtelenül komplex hálózatoként épül fel. d) Mindaz, amit a „tudás”, „nem tudás”, „tudható”, „nem tudható” kifejezések jelölnek: értelemrelációk.¹⁹ A világról való tudás – formáját, módját, tartalmait, alakváltozatait tekintve – a szocialitást alkotó értelemstruktúrák társadalom- (funkció-, csoport-) és kultúraspecifikus kifejeződése. e) Az értelemrelációk strukturális tényekről való tudás formájában előzetesen adottak az államelméleti megismerés számára.

A szinoptikus stratégia ennek megfelelően a modernitás szemantikai alaphelyzetét az államelméleti megismerés számára előzetesen adott strukturális tények (tudás) komplexumaként fogja fel, azaz *tényként* rögzíti és kezeli. Ebből következően az alaphelyzettel kizárólag a tudomány értelmének (hivatásának) a meghatározása szempontjából vet számot, érdeklődése kizárólag tudományos jellegű: az alaphelyzetből eredő tudományelméleti szempontból fontos következmények, illetve következtetések tisztázására irányul. Ezért az alaphelyzet meghaladhatatlanságának vagy meghaladhatóságának alternatíváját – annak tényleges és lehetséges, közvetlen és közvetett politikai és vallási világnézeti implikációi miatt²⁰ – zárójelbe helyezi és kizárja a tudományos diskurzusból. A szinoptikus stratégia az alaphelyzet meghaladásának vagy megőrzésének alternatíváit kizárólag a megismerési érdek és cél meghatározásának összefüggésében olyan problémaként veszi figyelembe, mint amely provokálja, inspirálja, invencióra sarkalja, de nem irányítja a megismerést. Az államelméleti kutatásnak nem lehet célja sem a meghaladás vagy megőrzés alternatíváinak értékelése, sem a megvalósítási javaslatok (ideológiai-politikai programok) igazolása. A szinoptikus stratégia a modernitás szerkezeti alaphelyzetét az államelméleti megismerés előzetességstruktúrájaként problematizálja és elemzi, radikálisan szakít a „szellemi válság”, a „válság és kritika” toposzok polgári és marxista hagyományával, az ún. kritikai elméletek modern és posztmodern formáival,²¹ a következő megfontolásokból: a) A kritikai elméletek számára kritikailag nem vizsgált evidencia, hogy a megismerés tudományon kívüli értékelésekhez kötött, a megismerő világnézeti-politikai állásfoglalásának, végső értékálláspontjának érvényre juttatása elkerülhetetlen a tudományos diskurzusokban és az elméletalkotásban. b) A kritikai elméletek, nemcsak az ismerettárgy normatív szempontokhoz kötött, általános érvényűnek tekintett leírásai, hanem a tárgy átfogó megváltoztatását célzó javaslatok és prognózisok, amelyek a konzerválás vagy progresszió, a reform vagy forradalom alternatívái közötti választásként

¹⁸ Vö. 8. és 11. lábjegyzet, valamint i. m. 67-71.

¹⁹ Vö. Cs. Kiss Lajos: i. m.

²⁰ A politikai implikációk, mint kapcsolódások és következmények, az állagörzés vagy forradalom, a reform vagy forradalom alternatívái.

²¹ Vö. Reinhard Kosselleck: *Kritik und Kriese. Eine Studie zur Pathogenenes der bürgerlichen Welt*. Frankfurt am Main, 1973, Suhrkamp Verlag. A kritikai társadalomelméletekhez sorolhatók a marxista-neomarxista irányultságú Frankfurter Iskola és a kritikai racionalizmus..

világnézeti-politikai döntéseket előfeltételeznek és implikálnak, s ezzel akarva, nem akarva a politikai diskurzusban való részvételre köteleznek.

A szinoptikus stratégia nem egyeztethető össze a megismerőt tudományon kívüli normatív, erkölcsi-ideológiai-politikai elvárásoknak közvetlenül alávető, az ismeretárgyat megváltoztatni akaró kritikai társadalomelmélet semmilyen formájával, racionalitása szigorúan tudományimmanens, kritikai és affirmatív jellege kizárólag a reflexív megismerés összefüggésében értelmezhető.²²

A modernitás alaphelyzetének a modellezése fontos eleme annak a kutatásnak, amely az államelméleti megismerés lehetőségfeltételei, tárgya, módszere tisztázására irányul.²³ Ebben az értelemben a modernitás alaphelyzete kizárólag strukturális tényként, értelmező magyarázatra szoruló fejlődéstörténeti összefüggésként jön tekintetbe szigorúan a tudományos diskurzuson belül. Az abszolutizáló és relativizáló megközelítésekkel vagy a szinkretikus-eklektikus alkalmazásokkal szemben, a szinoptikus stratégiával nem lehet az alaphelyzet meghaladására vagy megőrzésére törekvő konkrét politikai világakarásokat, szándékokat, törekvéseket, érdekeket, tervezeteket sem közvetlenül, sem közvetve igazolni. De mindez természetesen nem zárja ki a szakértői diskurzusokban történő alkalmazások lehetőségét.²⁴

A szinoptikus stratégia az államelméleti megismerés tudományos jellegének biztosítása érdekében, a funkcionális-egzisztenciális megközelítés összefüggésében,²⁵ egyfelől korlátozza, másfelől *relacionizmussá* alakítja az abszolutizáló és relativizáló stratégiákat: a) Az abszolutizmust visszavezeti a versengő felfogások radikális egyenértékűségének álláspontjára, de megőrzi az objektív-tárgyszerű megismerésre és igazságra, az elmélet általánosságára támasztott igényt. b) A relativizmussal szemben a versengő felfogások *funkcióspecifikus* egyenértékűségét, összehasonlíthatóságát, összemérhetőségét, az objektív-tárgyszerű megismerés és igazság lehetőségét állítja. A második állítás ebben a formában a különböző államfelfogások, illetve állammal kapcsolatos elméleti álláspontok funkcióspecifikus diskurzusokhoz való hozzárendelését, azaz *funkcionalizálást* jelenti. A funkcionalizálás művelete teszi lehetővé az egyenértékűnek tekintett államfelfogások pozícióinak világos meghatározását, valamint különbözőségeik és kapcsolódásaik leírását.²⁶ Ezt ki kell egészíteni azzal, hogy az egyenértékűség radikalitására és funkcióspecifikus jellegére vonatkozó tézis a szociális világ elsődleges egzisztenciális (életvilági) tapasztalatának általánosításán alapul.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a szinoptikus stratégia melletti elköteleződés, mint teoretikus döntés, nem jelenti egy harmadik fölérendelt nézőpont bevezetését.²⁷ Itt egyszerűen a különböző államfelfogások pozicionálásáról, tudományos diskurzusba való visszavezetéséről,²⁸ a szigorú értelemben vett tudományosság követelményeinek történő

²² Vö. Cs. Kiss Lajos: Az államtudomány komplexitása és reflexivitása.

²³ Vö. Cs. Kiss Lajos: *Reflexív államelmélet*. Államelmélet mint tudományelmélet c. fejezet.

²⁴ Az államelméleti megismerés eredményeinek szakértői diskurzusba történő bevonása, illetve prognosztikus alkalmazhatósága további, itt nem tárgyalható kérdéseket vet fel.

²⁵ Vö. Cs. Kiss Lajos 2021: Államértelmezések: államtan és államelmélet. 244-248.

²⁶A „funktionalizálás” kifejezéssel a versengő államfelfogások, államelméleti álláspontok strukturális kötöttségeinek, illetve kapcsolódásainak a felmutatását, a társadalmi és szemantikai struktúrák meghatározott pontjaihoz történő hozzárendelést (Zurechnung) jelöljük. A strukturális „pontok” diskurzusok, amelyek intézményesült és nem intézményesült formában a társadalmi csoporttagozódáshoz, illetve a társadalmi funkciókhoz igazodva szerveződnek és komplex hálózatot alkotnak. A tudásszociológia klasszikus, mannheimi formájával szemben, nem társadalmi léthelyzetekhez, nem létpontokhoz, hanem tisztán műveleti pontokhoz történő hozzárendelésről van szó (vö. Karl Mannheim: Wissenssoziologie. In Karl Mannheim: *Ideologie und Utopie*. 227-244.)

²⁷A fölérendelt harmadik nézőpontjából az Aufhebung-dialektika értelmében az abszolutizmus (tézis) és relativizmus (antitézis) ellentétes pozícióit megszünteti és egy magasabb „harmadik” szintre emelve megőrzi és egységgé (szintézis) formálja.

²⁸ A visszavezetés az adott államelmélet dekonstrukcióját vagy dekomponálását jelenti. A dekonstrukció a diskurzustérben a filozófiai (metafizikai), a politikai és tudományos vonatkozások (elemek) megkülönböztetését

megfelelésről, összességében azon feltételek megteremtéséről van szó, amelyek lehetővé teszik az állammal kapcsolatos elméleti viták normáltudományi, konszenzusra irányuló lefolytatását.²⁹ Abból a feltevésből indulunk ki, hogy jogtudományi államtani kutatási program szociológiai fordulatában, az alapmodell és az ellenmodellek államtanaiban, a megfelelő korlátozásokkal és kiegészítésekkel, kirajzolódnak a szinoptikus megközelítés körvonalai.³⁰

A reflexív államelmélet számára az államjelenség megragadására irányuló tudományos megismerés jellegének, diszciplináris szerkezetének a tisztázása szempontjából a szinoptikus megközelítést tekintjük alapvető jelentőségűnek. A szinopszis³¹ általunk használt, államelméleti szempontból releváns jelentését egyfelől a reflexív megismerés problémaszintjeinek,³² másfelől az állam és az államelmélet „lényegére” irányuló értelemkérdések elemzésével, illetve három tézisformában kifejtett elv tartalmának a kifejtésével határozható meg. Itt elegendő az elveknek az alapmodellre és az ellenmodellre utaló kifejtése,³³ az értelemkérdések diskurzusának tárgyalására a tudományelméletben kerül sor. A három elv az ekvivalenciatézis, a relacionizmustézis és a diskurzustézis jelentéstartalmának axiómaformában történő kifejtésével határozható meg. A harmadik tézis átvezet az értelemkérdések tudományelméleti tárgyalásához.

(a) Az ekvivalenciatézis a versengő államfelfogások *funkcionális* egyenértékűségét állítja. Az egyenértékűség funkcionális szempontból történő értelmezése lehetővé teszi a relativizmus elkerülését. Az egyenértékűség relativista felfogása figyelmen kívül hagyja az értelmezések sajátos funkciókhoz és diskurzusokhoz kötöttségét, ezért nem képes megfelelően különbséget tenni az értelmezési formák és diskurzusok fajtái és szintjei, következőképp a filozófiai, teológiai, tudományos, politikai, jogi, vallási, gazdasági stb. államfelfogások között. Az egyenértékűség szinoptikus felfogása ezzel szemben a funkcióhoz-kötöttség, illetve funkcióhoz-rendelhetőség (funkcionalizálás) alapján azt állítja, hogy a különböző egyenértékűségviszonyba állított értelmezések különbözősége, részlegessége, felcserélhetetlensége, helyettesíthetlensége, visszavezethetlensége nem zárja ki összehasonlításuk és összemérhetőségük lehetőségét. A tézisben foglalt elv alapján a versengő felfogások minden esetben a társadalmi-kulturális területek (vallás, művészet, tudomány, nevelés, gazdaság, politika, jog, intimszféra) sajátos funkcióját aktualizáló diskurzusokhoz (alapértelmezésekhez) kapcsolódnak, s ennek megfelelően hozzárendelődnek a diskurzus tematikáit előzetesen és típusosan meghatározó funkcionális problémákhoz.³⁴ A versengő értelmezések, diskurzusok egyenértékűsége a funkcióhoz kötöttségük, illetve funkcióhoz rendelhetőségük *tényében* rejlik, vagyis abban, hogy minden esetben a társadalmi-kulturális területek sajátos struktúráit aktualizáló funkciók köré rendeződnek, ilyen funkciók intézményesült kommunikatív megnyilvánulásai.

A tudományos diskurzusban a megismerésfunkció szempontjából a versengő értelmezések szemantikai (és társadalomstrukturális) *tények*, s ténymivoltukban egyenértékűek, függetlenül attól, hogy konkrétan különböző kultúrákhoz, kultúrakörökhöz, civilizációkhoz, történelmi korszakokhoz, vagy valamely társadalom és kultúra (országállam) funkcionális területeihez (valláshoz, tudományhoz, neveléshez, művészethez, politikához, joghoz,

és újrapozicionálását jelenti.

²⁹ Ez a kutatási program stabilizálását, a versengő paradigmák viszonyának és elrendeződésének a tisztázását jelenti.

³⁰ Vö. Cs. Kiss Lajos: A jogtudományi államtani kutatási program szociológiai fordulata.

³¹ Vö. Exkurzus

³² Vö. A reflexivitásfogalom négy jelentés- és problémásíkjához lásd Cs. Kiss Lajos: Az államtudomány komplexitása és reflexivitása.; Cs. Kiss Lajos: *Reflexív államelmélet*. Komplexitás és reflexivitás c. fejezet.

³³ Vö. Cs. Kiss Lajos: A jogtudományi államtani kutatási program szociológiai fordulata.

³⁴ A diskurzusok tematikái az adott társadalmi-kulturális terület külső és belső értelemhatárai megvonásának, funkcionális autonómiája (önfelépítő-önszabályozó képessége) fenntartásának állandó problémáihoz igazodnak, e problémák megoldására vonatkozó értelmezési javaslatokat fogalmaznak meg.

gazdasághoz, intimszférához), a tudományon belül tudományos diszciplínákhoz (természettudományhoz, szociáltudományhoz, szövegtudományhoz, államtudományhoz), a politikán belül versengő világnézetekhez, ideológiákhoz (liberalizmushoz, konzervativizmushoz, szocializmushoz, nacionalizmushoz), a joron belül a pozitivista vagy természetjogtani álláspontokhoz rendelhetők hozzá. A versengő értelmezések szemantikai *ténymivoltából* azonban nem következik felcserélhetőségük, nem helyettesíthetik egymást, nem visszavezethetők egymásra, ugyanakkor a tudományos diskurzusban funkcionális szempontból összehasonlíthatóak és összemérhetőek, s igazságképeségükre tekintettel megvitathatóvá válnak.

Az államelméleti megismerés számára ebből az a döntő belátás következik, hogy a szükségképpen kultúrákhoz, kultúrkörökhöz, civilizációkhoz, történelmi korszakokhoz, országállamokhoz, funkcionális területekhez, tudományos diszciplínákhoz, világnézeti-ideológiai pozíciókhoz kötődő értelmezések (diskurzusok) közül egyik sem lehet kitüntetett, fölérendelt, abszolút a többivel szemben. A versengő értelmezések (diskurzusok) abszolutizálásának tilalma egyszerűen azt jelenti, hogy egyik sem teheti a saját elméleti álláspontját (problémamegoldását) a többi megismerésének feltételévé és értékelésének kritériumává, egyik sem válhat az állam megismerésének kizárólagosan érvényes formájává, azaz önmagában egyik sem támaszthat igényt az értelmezés monopóliumára, önmagában egyik sem válhat irányadóvá vagy paradigmaképzővé a kutatási programban.

Ezen a ponton fontos hangsúlyozni, hogy ez a belátás nemcsak az államjelenség megismerésének szemantikai síkjára igaz, hanem az államot alkotó társadalomstrukturális elemek, nézőpontok viszonyára is.³⁵ Az ekvivalenciatézisből az következik, hogy az állam politikai és jogi alkotórészei funkcionális szempontból egyenértékűek, felcserélhetetlenek, helyettesíthetetlenek, részlegesen, egymásra visszavezethetetlenek, de működésükben szükségszerűen feltételezik egymást és meghatározott módon kapcsolódnak egymáshoz. Hasonlóképpen az ekvivalenciatézis alapján értelmezhető a funkcionális (szociológia) és egzisztenciális (történelem) nézőpontok „együttlátásának”, „együttgondolásának”, „együttalkalmazásának” módszertani lehetősége, amely alapvető az államelmélet reflexív konstrukciója szempontjából és fordulópontot jelent az államelméleti kutatásban.³⁶

(b) A relacionizmustézis azt állítja, hogy a funkcionálisan egyenértékű versengő értelmezések (diskurzusok), valamint a szerkezeti alkotóelemek kapcsolódásai nem írhatók le sem az egész és részei, sem a jelenség és lényeg, sem a tény (van) és érték (kell) megkülönböztetései a nézőpontjából. A „részekből álló egész”, vagy a „jelenségekben megjelenő lényeg”, vagy a „ténytől elválasztott érték versus értéktől elválasztott tény” nézőpontjai és fogalmi visszavezetik az elméletalkotást a filozófiai-teológiai metafizika értelmezési tartományába. Az ekvivalenciatézissel összhangban az értelmezéseket, diskurzusokat, szerkezeti alkotórészeket, illetve ezek egymáshoz való viszonyát a struktúra és a funkció megkülönböztetésének a nézőpontjából, a struktúra, az elem, a reláció, a folyamat, a funkció fogalmaival lehet kielégítően leírni. A relacionizmus radikálisan szakít a „részekből álló egész”, a „jelenségekben megjelenő lényeg”, „ténytől elválasztott érték versus értéktől elválasztott tény” nézőpontjaival, a szocialitást és az államot, mint szociális jelenséget egyszerűen értelemelemekből, illetve elemek relációiból (műveletekből) felépülő struktúrákként, illetve ilyen struktúrák kapcsolódásaiként fogja fel. A funkcionalizmus és a relacionizmus tézisei radikálisan kizárják a struktúrákat átfogó struktúra „létezésének” lehetőségét. A struktúrák létezéséről kizárólag a „funkcionálás”, „működés” kifejezésekkel leírható folyamatos műveletvégzés értelmében lehet beszélni. Műveleti értelemben a struktúrák addig „léteznek”, amíg funkcionálnak, azaz amíg elemeik és relációik a tényleges működésben,

³⁵ Az „állam alkotóelemei” kifejezéssel a politikai és jogi funkció által aktualizált szerkezeteket, funkcióspecifikus cselekvéseket (intézmény) és kommunikációkat (diskurzus) jelöljük.

³⁶ Vö. Cs. Kiss Lajos: Államértelmezések: államtan és államelmélet.

a műveleti alkalmazásban létrejönnek: aktualizálódnak, illetve reaktualizálódnak. A struktúrák létezésére vonatkozó kijelentés a struktúrafenntartó műveletek végrehajtásának az esélyére (valószínűségére) vonatkozó tényállítás és előrejelzés. A struktúrák rendszerformában végbemenő folyamatok, de nem rendszerek, hanem *rendszer szerűen* felépülő értelemképződmények.³⁷

(c) A diskurzustézis két kapcsolódó feltételezésen alapul. Az egyik szerint minden álláspontban benne rejlik az egyensúlyra és a csatlakozásra való képesség, a másik szerint mindkét „képesség” kölcsönösséget implikál. Ennek alapján a tézis az abszolutizáló stratégiával szemben a kiegyenlítő egyensúly, a relativizáló stratégiával szemben a mellérendelő csatlakozás szükségszerűségének az elvét fogalmazza meg. A szinoptikus stratégia számára az egyensúlyelv és a csatlakozáselv a tudományos diskurzus szabályozóiként működnek, a funkcionális ekvivalencia és relacionizmus elveinek az alkalmazási feltételét képezik. Az egyensúlyelv és a csatlakozáselv alapján szerveződő tudományos diskurzusban lehetővé válik a funkcionálisan egyenértékű, egymáshoz a relacionizmus módján kapcsolódó versengő értelmezési álláspontok megvitatása, összehasonlítása és összemérése.³⁸ Ennek alapján lehet azt állítani, hogy az állam tudományos megismerésének a feltétele a versengő álláspontok közötti egyensúly és kölcsönös (cirkuláris) kapcsolódás megteremtése.³⁹

Az ekvivalenciaelv, a relacionizmuselv, a diskurzuselv *regulatív* jellegűek, feladatuk az államelméleti megismerés, az elméletalkotás szabályozása. A három elv együttes alkalmazásával⁴⁰ az államelméleti kutatás képessé válik arra, hogy az államjelenség megismerése során a lehető legszigorúbban felfogott tudományosság követelményeinek megfelelően vessen számot a modernitás szemantikai alaphelyzetének következményeivel. A szinoptikus stratégia által vezérelt elméletalkotás képes a demarkációprobléma megoldására, az államdiskurzus fajtáinak és szintjeinek a világos meghatározására, a konszenzusban érdekelt államelméleti vita (alapdiskurzus) feltételeinek a megteremtésére és igazolására, s ennek keretében az államprobléma újrafogalmazására, a versengő államértelmezések olyan tematizálására, amely nem lezárja, hanem új szintre emeli, elmélyíti és folytatására ösztönzi az államelméleti kutatásokat.

A három elv normatív ereje a fentiekben túl abban nyilvánul meg, hogy az államelmélet művelőit a lehető legnagyobb mértékben *önreflexivitásra* kényszeríti, azaz tudományos értelemben meghaladhatatlan társadalomstrukturális-szemantikai tényszerűségként kell elfogadniuk az államjelenség komplexitását és az államelméleti megismerés kontigenciáját, a tudás és nemtudás paradoxonját.⁴¹ A megismerés reflexivitásának fokozásával van esély a

³⁷ Vö. Cs. Kiss Lajos: A jogtudományi államtani kutatási program szociológiai fordulata.

³⁸ Itt szükséges megjegyezni, hogy a szinoptikus stratégia is „abszolutizál” és „relativizál”, mert igényt tart az ekvivalenciatézis, relacionizmustézis, diskurzustézis összefüggő, axiomatikus tartalmaiként kifejtett elvek „feltétlen” érvényességére, amelyet, paradox módon, minden műveletében egyszerre aktualizál és megkérdőjelez. A szinoptikus stratégia „abszolutizmusa” és „relativizmusa” azonban kizárólag *műveleti* értelemben vett feltétlenséget és szkepticizmust jelent a tudományos diskurzuson belül, amelyek jelzik és garantálják a megismerési folyamat lezárhatatlanságát, védik a tudomány autonómiáját, s ezen belül az államtudomány önállóságát.

³⁹ Az államelmélet, mint tudományelmélet a megismerés lehetőségfeltételeinek (előfeltételek/előfeltevések) a meghatározása során kizárja a „struktúrákat átfogó struktúraként” vagy a „struktúrák struktúrájaként” definiált *rendszer* létezésének, illetve fogalmi konstrukciójának a lehetőségét. A három tézis együtt jelzi, hogy a szinoptikus elméletalkotási stratégia esetén egyszerűen a struktúra/funkció-megkülönböztetés által vezérelt relationalista megközelítésről, nem pedig a rendszernézőpont bevezetéséről van szó. Eszerint a szocialitás és az állam *nem* rendszer, hanem struktúra (funkció), és *nem* rendszerek, hanem rendszer szerűen képződő struktúrák (funkciók) kapcsolódásaiból, illetve ezek konfigurációiból állnak. A funkcionalizmus és relacionizmus nézőpontjainak érvényesítésével a szinoptikus stratégia radikálisan szakít a teológiai és filozófiai metafizika megkülönböztetéseivel (létező/lét, tudat/világ, érték/értékelés), s szigorúan műveleti értelemben jelent pozíció- és nézőpontváltást az államelméleti diskurzusban (vö. Cs. Kiss Lajos: *Reflexív államelmélet*).

⁴⁰ A egyensúly és csatlakozás elveit egyesítő diskurzuselv jelenti a másik kettő végső alkalmazási feltételét.

⁴¹ Ehhez lásd Cs. Kiss Lajos: Niklas Luhmann és az európai államtani hagyomány. 51-60.

pluralizmusfogalommal azonosított problémahelyzet mélyebb megértésére, a strukturális helyzetnek megfelelő, igazság- és konszenzusképes elmélet konstrukciójára. Az elméletalkotási stratégiák közül a szinoptikus éri el a reflexivitás legmagasabb szintjét, mivel a reflexivitásfogalom négy jelentésével azonosított problémásíkokon⁴² mozogva képes folyamatosan kritikailag viszonyulni saját alkalmazásának feltételeihez. Az államelméleti gondolkodás és megismerés a három elv következetes alkalmazásával képessé válik a folyamatos önellenőrzésre, önkorrekcióra, önmegtartóztatásra kényszerül és a demarkációprobléma napirenden tartásával tudományetikai kötelességé teszi a diskurzusokat⁴³ elválasztó értelemhatárok tiszteletben tartását. A reflexív államelmélet csak önreflexív módon, azaz a szinoptikus stratégia alkalmazásával dolgozható ki.

*

Exkurzus

A „szinopszis”, „szinoptikus” szavak eredeti jelentése a teória (theorein) görög felfogásában gyökerezik. A világ filozófiai megismerését minden más megismerés- és tudásformával szemben specifikáló ismérv a teória (elmélet) és az önmagért való érdekmentes tudás fogalmaival adhatók meg, amelyek máig érvényes jelentése a görög filozófia Szókratész, Plátón, Arisztotelész által végrehajtott fordulatának diskurzusaiban formálódott ki. A „elmélet” eredeti, alapvető jelentése az igei és főnévi alakban használt görög „theorein” (szemlélés), „theoria” (személet) szavak használatának, filozófiai kontextusának elemzésével tisztázható. A világnak a „theorein” értelmében való „szemlélése”, érdeknélküli megismerése és fogalmi rögzítése (theoria) eredetileg a sokféle, különböző, időben változó (keletkező, pusztuló), részleges *létezők* együttlátásának-együttgondolásának reflexív aktusait, a következtető gondolkodás és dialógus formájában végbemenő fogalomalkotást jelentett. Az arkhé, a létező, a logosz, a nusz, az atom, az idea, az ouszia (szubsztancia) alapfogalmi, valamint ezek szintetikus egységformája, az ideák ideája (isten) vagy a mozdulatnak mozgató (isten), magát a *létet*, mint az egyet, önmagával azonosat, változatlant, örökkévalót, egészet ragadták meg a filozófiai diskurzusban a létezők *igazságaként* (aletheia). A teória a lét (isten) irányába transzcendálja és értelemmel telíti a létezőket.

A teológiai-filozófiai metafizika nézőpontját, előfeltevéseit zárójelbe helyező modern teóriafogalom, funkcióját tekintve, hasonlóképpen a maga sokféleségében, különbözőségében, időbeli változásában, részlegességében tapasztalatilag adott ismerettárgy egységének (azonosságának) fogalmi megragadása az együttlátás-együttgondolás-együttalkalmazás szinoptikus aktusaiban. Az elmélet műveleti „létezésében” szinoptikus jellegű, azaz a megismerés minden szerkezeti elemében (beállítódás/nézőpont, tudomány-/tárgyelmélet, előfeltevés, problémafelvetés, lehetőségfeltétel, alapfogalom, fogalom- és elméletalkotási műveletek) megkülönböztetések analitikus feltárása és diskurzív együttértelmezése.

⁴² Vö. 31. lábjegyzet.

⁴³ A kommunikatív értelemhatárok a diskurzusok fajtái és szintjei között húzódnak. A diskurzusok osztályozásának kritériumai az értelemfelépülés szerkezetéhez igazodva adhatók meg. Az értelemfelépülés társadalomstrukturális (cselekvés-vonatkozású) dimenziójában *funkció-* és *csoport*specifikus diskurzusfajták között, az értelemfelépülés szemantikai (nyelv-vonatkozású) dimenziójában – a társadalmi-kulturális evolúció korszakaihoz kötött mindenkor világmegértés értelmezési formáihoz igazodva – különbséget teszünk a mitológiai, filozófiai, teológiai, tudományos, ideológiai diskurzusfajták között, amelyek tovább differenciálhatók az immanenciára vagy transzcendenciára való irányultságuk, illetve a tudomány értelmezési formáján belül az empirikus, normatív, metafizikai nézőpontok szerint. Az értelemmegvalósulás, az értelem aktualizálása és reaktualizálása a megértés, értelmezés, magyarázat műveleti formáiban és aktusaiban megy végbe, amelyek módszertani eszközök, nem képeznek önálló típusokat, de kijelölik és meghatározhatóvá teszik a diskurzusfajták reflexiós szintjeit.